

Т.САТЫЛГАНОВДУН «НАСЫЯТЫНДА» ЭМГЕК БААЛУУЛУГУНУН КАМТЫЛЫШЫ

ЖАНТАЕВ АДИБЕК

ф.и.к., доцент, С.Нааматов атындагы НМУ

Т.Сатылганов - XIX кылымдын экинчи жарымында, XX кылымдын биринчи жарымында жашап өткөн кыргыз залкарларынын бири. Ал өз чыгармачылыгы менен эли-журтуна тегиз таанымал болгон төкмө акындардан. Анын ырларынын мазмунунда элибиздин эчен кылым бою топтогон акылмандыгы, философиясы уюп жатат. Бул жаатта өзүнчө эле бир философиялык, адабияттаануучулук илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүгө болот.

Биз өз баяндамабызда залкар акындын «Насыят» аттуу чыгармасынын баалуулуктук мазмунуна кыскача талдоо жасайбыз. Аталган ыр башынан аягына чейин жаштарга акыл-насаат мүнөзүндө курулган. Анда берилген негизги ой эч качан эскирбей турган адам баалуулугуна – эмгекке байланышкан. Кеп болуп жаткан чыгарманын башкы саптарынан эле мына ушуну байкай алабыз:

Дениң соодо эринбей,
Бекерликке берилбей,
Эркиң менен жумуш кыл
«Эринчээк, жалкоо» дедирбей[3, 267-б.].

Бул жерде Т.Сатылганов баарыдан мурда эмгек баалуулугун астыңкы планга чыгарганы сокурга деле ачык-айкын болуп турат.

Адамзаттын акылы ашып-ташкан ойчулдары илгертеден киши баласына таандык баалуулуктардын тегеретесинде ой жүгүртүп келишкен. Алсак, XIX кылымдын башында, 1800-жылы, немис ойчулу Иоганн Готлиб Фихте минтип жазган: «Өмүрдөн башка эч нерсе шартсыз баалуулукка жана мааниге ээ болбойт; ар кандай башка ой жүгүртүү, чыгармачылык жана билим ал кандайдыр бир түрдө жандууга тийиштүү болгондуктан, андан келип чыккандыктан жана кайта ага жуурулууга умтулгандыктан гана баалуулукка ээ болот» [5, 11-12-бб.]. Демек, жашоо эң жогорку баалуулук. Ал эми татыктуу жашоо үчүн эмгек этүү зарыл. Фихтенин ынанымы боюнча «сенин баалуулугунду ишмердик, жалаң гана ишмердик аныктайт» [5, 14-б.]. Бул ойчул кеп кылган ишмердик түшүнүгүн эмгек баалуулугунан ажыратып карай албайбыз.

Кыргыз эли эзелтен эле «Эр эмгегин жер жебейт» деп, эмгек баалуулугуна зор маани берген. Мына ушул салттуу акылмандыкты Т.Сатылганов да уланткан. «Насыятты» уланта окуйлучу:

Күчүң барда иштеп көн,
Күлүп, жайнап, эр жигит.
Күнүмдүктү ойлобой,
Кулак байлап, жер жибит [3, 267-б.].

Бул акыл-насаат азыркы заманда да актуалдуу бойдон калууда. Азыр басымдуу жаштар керектөөчүлүк психологиянын кулу болуп, түбөлүгүн ойлобой, жалаң гана соода-сатык менен оокат кылабыз деген жеңил ойго жетеленип кетишкени жашыруун эмес. Билим-илим улам өсүп отурган бүгүнкү күндө дыйканчылыкты деле, малчылыкты деле алдыңкы технологияларга таянуу менен жүргүзсө, майнабы өтө жакшы болоорун республикабыздын ар кайсы аймактарынын өкүлдөрү өз эмгеги менен далилдеп жатышат. Демек, «күнүмдүктү ойлобой» ак эмгектен баар табууну ойлогонубуз жөн.

Дагы бир немис ойчулу Георг Вильгельм Фридрих Гегель өткөн доордо эле минтип эскертиптер: «Адам тери жана адам эмгеги адам үчүн анын керектөөлөрүн канааттандыруу каражаттарын табышат» [2, 222-б.]. Адамдын керектөөлөрү болсо чексиз. Алар улам формасын өзгөртүп, улам көбөйүп келет. Байыркы доорлордо адамга курсагын тойгузуу гана башкы керектөө болсо, бүгүн түрдүү техникалык жабдуулар зарыл. Азыр

адам баласы өзүнүн жашоосун жаңы маалыматтык технологияларсыз (компьютер, уюлдук телефон, смартфон ж.б.), тиричилик техникаларысыз, автоунаасыз элестете албайт. Бирок, маанилүү жагдай – адамга эмне гана керек болбосун, анын баарын адамдын маңдай тери менен ак эмгеги табат. Биз атаган, пикирлерин эске алган немис ойчулдары да Токтогул өңдүү XIX кылымда жашап өтүшкөн. Эми алардын терең философиялык ойлорунун карапайым кыргыз акынынын чыгармасына укмуштуудай үндөшүп турганын караңызчы?! Демек, Т.Сатылганов өз ырларында терең философиялуу ойлорду айтканы анык болуп турбайбы?!

Кайрадан акындын ыр саптарына кезек берели:

Жакшы азамат түрдөнүп,

Жалбырттаган жалындай.

Өзүн өзү асырайт,

Урулукка малынбай,

Уятын ойлоп ар убак,

Ушак сөзгө чалынбай [3, 267-б.].

Элибизде «Укпайт деп ушак айтпа, билбейт деп ууру кылба» деген макал бар. Бул кыргыз элинин түптүү даанышмандыгынын, элдик философиясынын туу чокусуну барабар аксиома. Дал ушул маани акындын ырынын биз жогоруда келтирген үзүндүсүндө да камтылып жатат. Т.Сатылгановдун терең ишениминде «жакшы азамат» «урулукка малынбайт» жана «ушак сөзгө чалынбайт». Ал эми бүгүнкү кыргыз коомунда «чоң уурулар» «азамат» деп макталат. Өлкөнүн болгон-бүткөн ырыскысын уятсыздык менен талап-тоногондор, менчиктештиргендер, уурдагандар өз коктусунун ичинде баатыр катары саналат. Андайларга мамлекет чара көрөйүн десе, уруу-уругу жабыла жол тосуп чыгат. Ата-бабабыздын айткан акыл-насаатын мына ушинтип бекем сактап жатабыз.

Негизи адам баалуулуктары киши баласынын баарына бирдей таандык болууга тийиш. В.Виндельбанддын ою боюнча баалуулук «жалпыга милдеттүүлүктү» болжойт, «жалпы баарынын милдеттүү таануусунда» [1, 206-б.] жатат. Ушул ченемден караганда, биз кеп кылып жаткан эмгек баалуулугу – жалпы адамзаттык баалуулук. Муну Т.Сатылганов жаземдебей түшүнүп, күчү ашып-ташып турган жаштарды ак эмгекке үндөйт:

Эгин айдап, чөбүң чап

Эмгегинден пайда тап.

Азамат болсоң, ак иштеп,

Аздыр-көптүр малың бак! [3, 267-б.]

Туура, адеп-аклагы бийик коомдо дал ушундай болууга тийиш. Биздин турмушта деле коомдун байлыгын эмгекчил адамдар жаратып жатышат. Анык азаматтар мына ошолор. Ал эми аны талап-тоноп күн көргөндөр, же бөтөндүн каражатын алып (гранттарды), аны менен жашап, бирок эли-жерине каршы иш кылгандар сөздүн чынында митеге гана барабар. Митенин өмүрү болсо кыска, түбөлүктүү эмес. Дулдул акын Т.Сатылганов дал ушундай митечиликтен оолак болууга чакырат:

Малы бар деп бирөөнүн

Байлыгына суктанба.

Ачуулу болуп, эр жигит,

Аксымдыкка бут малба,

Көпкөндүккө жеңдирип,

Көрүнгөнгө мактанба [3, 268-б.].

Саясий экономияны негиздеген атактуу ойчул Карл Маркстын оюна назар салалычы: «Керектөө, өнүмдү жок кылып, муну менен ага бүткөндүк берет, анткени өнүм жөн гана заттандырылган ишмердик катары эмес, ишкер субъект үчүн предмет катары гана өндүрүштүн натыйжасы болот» [4, 27-28-бб.]. Мында көңүл буруучу жагдай – «ишкер субъект үчүн» дегени. Калетсиз сөз да, эгер адам ишкер, б.а. эмгекчил болсо гана түрдүү өнүмдөрдү – азык-түлүктү, кийим-кечени, тиричилик буюм-тайымдарын ж.б. керектөөгө

жарамдуу болот, б.а. аларды ак эмгеги менен тапкан каражатына сатып алып колдоно алат, ойлоп көрүңүзчү, эмгектенип каражат таппасак, кардыбызды кантип тойгузабыз да, үстүбүздү кантип бүтөйбүз?!

Ошентип, кыскача талдоодон көрүнүп тургандай, кыргыз залкары Токтогул Сатылгановдун «Насыят» аттуу чыгармасы тулкусунда жалпы адамзатка таандык зор баалуулукту – эмгек баалуулугун даңазалаган, Эмгекке үгүттөгөн идеяларды камтып турат. Мына ушундан эле биз акындын чыгармалары табиятынан терең философиялуу экенин, анын ар бир көркөм туундусунда зор адеп-аклактык баалуулуктар уюп жатканын көрө алабыз. Демек, анын чыгармалары кылымдан кылым өтө жашай берет. Биздин алдыбызда турган милдет – Т.Сатылгановдун чыгармачылыгын баалуулуктук негизде изилдөө, анын чыгармаларына аксиологиялык нукта илик жүргүзүү. Бул жаатта изилдөөлөр жасоо кыргыз илиминин бир катар тармактарын – кыргыз философиясын, кыргыз адабияттаануусун алга карай адымдап өнүгүүгө бет алдырат. Т.Сатылгановдун ойчул акын катары нускасы, үлгүсү мына ушунда.

Адабияттар:

1. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. – СПб., 1904
2. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. – М.; – Л., 1934. Т. 7.
3. Кыргыз адабияты. Антология. Акындар поэзиясы. 3-том. – Бишкек: КЭ, 2012
4. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. Т. 46. Ч. I.
5. Фихте И. Г. Ясное, как солнце, сообщеение широкой публике о подлинной сууности новейшей философии. – М., 1937